

15а
92710

МІНІСТЭРСТВА АДУКАЦЫИ і НАВУКІ РЭСПУБЛІКІ БЕЛАРУСЬ
БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАУНЫ УНІВЕРСІТЭТ
БЕЛАРУСКІ ДЗЯРЖАУНЫ ПЕДАГАГІЧНЫ УНІВЕРСІТЭТ
імя МАКСІМА ТАНКА

ПІСЬМЕННИК — МОВА — СТЫЛЬ

Тэзісы дакладаў і паведамленняў міжнароднай
аўуковай канферэнцыі, прысвечанай 70-годдзю з дня
нараджэння прафесара Л. М. Шакуна

(17—19 верасня 1996 г.)

Мінск 1996

АДЧУЎШЫ МОВЫ ТАЯМНІЦЫ...

(Штрыхі да партрэта праф. Л.М.Шакуна)

Рэдакцыйная калегія:

М. Р. Прыгодзіч (адказны рэдактар),
 Л. І. Бурак, В. П. Красней, А. А. Лойка, А. І. Лугоўскі,
 І. Ф. Лысенка (сакратар), Б. А. Плотнікаў, А. Я. Супрун.

Адзін дасціпны літаратар неяк заўважыў, што нарадзіцца на
 Капыльшчыне — гэта ўжо на пяцьдзесят працэнтаў стаць славутым. І ў
 іадатак прыводзіў доўгі пералік імёнаў беларускіх пісьменнікаў і дзеячоў
 ультуры, сярод якіх Кузьма Чорны, Ішкі Гартны, Сцяпан Александровіч,
 Але́сь Адамовіч, Анатоль Астрэйка, Але́сь Гурло, Адам Русак, Янка
 Скрыган, Мікола Хведаровіч... Капыльшчына — радзіма вядомага
 беларускага вучонага, лектара філалагічных навук, прафесара Льва
 Міхайлавіча Шакуна.

...Роднае слова з акуружала хлопчыка ўсюды. У сям'і настаўнікаў з малых
 год стараліся прыціц дзецям любоў да роднага краю, да блізкіх і знаёмых
 людзей і іх простай мовы. Рана стаціўшы бацьку, яму трэба было быць не
 голькі «галас» у хаце, але і думаць пра прадаўжэнне сямейнай прафесіі.
 Гам і вучыцца стараўся, і ў работе ад старэйшых не адставаў. Але чэрвень
 1941 га перакрэсліў надзеі на мірнае жыццё, пачалася вайна. Думаць пра
 ўсю не было калі, сям'я зарабляла на хлеб працай у гаспадароў вёскі
 Чашня і ў акурусе. А як толькі ў раёне зарадзіўся партызанскі рух, адразу ж
 была ўстаноўлена сувязь з партызанскім атрадам імя Чапаева. У хуткім
 часе немцы сталі падазраваць сям'ю настаўнікаў. Літаральна ў апошні
 момант Льву і старэйшай сястры удалося пазбегнуць арышту. Так у
 партызанскім атрадзе з'явіліся два новыя байцы. Больш двух гадоў
 лялёгкага партызанскага жыцця загартавалі юнака, змаглі выяўвіць лепшыя
 дысы яго харектару. Толькі раненне не дазволіла камандзіру аддзялення
 штаба партызанскай брыгады імя Чапаева Мінскай вобласці Льву Шакуну
 іліца ў рэгулярную армію, і ён прыйшоў у школу. Праз год, пасляхова

дожественной литературы. Причин тому много. Главная из них состоит в том, что язык художественной литературы в лице ее национальных гениев полнее и глубже реализует дух народа в контексте его истории, сдерживая процесс техннизации языка и оживляя в нем внутреннюю форму, более интенсивно утрачиваемую литературным языком. Одна из центральных задач стилистического анализа художественной речи и состоит в том, чтобы раскрыть свойственные ей приемы оживления внутренней формы языка и создания второго плана—плана подтекста.

¹ См.: Колесов В.В. Общие понятия исторической стилистики // Историческая стилистика русского языка. Петрозаводск, 1990.

С. 19; Винокур Г.О. О задачах истории языка // Винокур Г. О. Избранные работы по русскому языку. М., 1959. С.223-224.

² Винокур Г.О. Указ. соч. С. 224.

³ Ларин Б.А. Эстетика слова и язык писателя. Л., 1974. С. 30-31.

⁴ Балли Ш. Французская стилистика. М., 1961. С. 39.

В.П.Трайкоўская (г.Мінск)

ТЭНДЭНЦЫЯ ПАШЫРАНАГА ЎЖЫВАННЯ ДЫЯЛЕКТНАГА СЛОВА Ў МАСТАЦКІХ ТЭКСТАХ

Дыялектная мова з'яўляецца не толькі крыніцай, якой жывіцца наша літаратура, але і выразным мастацкім сродкам са сваімі адметнасцямі. Аналіз масавага ўжывання дыялектных слоў у прыгожым пісьменстве дзе падставу выявіць пэўную тэндэнцыю, што разгортвае паступовы харктар іх паслядоўнага пашыранага ўжывання.

Найперш зазначым, што нягледзячы на даўолі грунтоўнае прадстаўленне і апісанне беларускіх дыялектызмаў у лексікографічных працах, айчынныя пісьменнікі ўжываюць такія дыялектызмы, для якіх яшчэ захавалася месца ў адпаведных слоўніках (параўн., *імбарас*, *туляг*, *шор* і інш. у рамане «Алімпіяд» І.Пташніка; *абаёва*, *гамітка*, *мёць рэхт* і інш. у рамане «Карані» А.Карпюка і г.д.).

Зразумела, часцей за ўсё ў мастацкіх творах сустракаюцца дыялектызмы, занатаваныя ў розных слоўніках, але размеркаванне такіх рэгіональных слоў па лексікографічных крыніцах не харктарызуеца раўнамернасцю і вагаеца ў межах ад адной з іх да ўсіх гэтых крыніц, г.зн. у творах пісьменнікаў фіксуюцца слова, што адзначаны адпаведна толькі ў адной, толькі ў дзвюх, толькі ў трох і г.д. крыніцах, апрач слоўніка літаратурнай мовы.

Частка дыялектызмаў са спецыяльнай паметай (абл., дыял. і да т.п.) патрапляе ў слоўнікі агульнага пызначэння (перакладныя, тлумачальныя і інш.), або становіца здабытам літаратурнай мовы, прычым некаторыя з гэтых дыялектызмаў частоты асімілююцца, што пры перавыданні памянёных слоўнікаў падаюцца без усялякіх памет, робяцца, такім чынам, агульнаўживальнымі споўдамі.

Адметнай часціцай ўживання беларускага дыялектнага слова служыць тое, што яно здольна выходзіць за межы абазначэння рэалій нашага штодзённага жыцця, і пачынае выкарыстоўвацца для найменняў предметаў, з'яў, працэсаў небеларускага асяроддзя. Напрыклад, у рамане Масарэнкі «Баргузінскае лета» выкарыстоўваецца звыш сотні беларускіх дыялектных слоў для абазначэння фактаў, а таксама апісання падзей, што разгортваюцца ў далёкай Сібіры, на тэрыторыі Расіі.

Н.У.Чайка (г.Мінск)

СТЫЛІСТЫЧНЫЯ ФУНКЦЫІ ЭЛІПТЫЧНЫХ СКАЗАЎ

1. У творах мастацкай літаратуры шырока ўжываюцца канструкцыі, якія хваліфікуюцца як эліптычныя. Эліптычнымі мы лічым канструкцыі, якія харктарызуюцца нерэалізаванай валентнасцю, што кампенсуеца сродкамі ўнутранага ці знешняга кантэксту і мае (у мове ці ў тэксле)

суадносную нарматыўную канструкцыю з аналагічнай рэалізаванай валентнасцю.

2. У паняцце эліпсіс не ўваходзяць такія з'явы, як сказы з сінтаксічным нулём і сказы з семантычнай імплікацыяй. Гэта розныя лінгвістычныя з'явы.

3. Кампактнасць структуры эліптычных сказаў ускладняе перадаваемую інфармацыю, што ў сваю чаргу ўзмацняе семантыка-стылістычную нагрузкі на кожны экспліцытны элемент.

4. Апушчаны элемент структуры эліптычнага сказа, сінтагматычная напружанасць яго структуры ствараюць розныя стылістычныя эффекты. Стылістычная функцыя эліптычнага сказа — гэта магчымасць пры дапамозе пэўных сродкаў (у дадзеным выпадку — пропуску выказніка) перадаваць неабхідную стылістычную інфармацыю.

5. Звычайна выдзяляюць пяць стылістычных фігур эліпсіса: функцыя дынамізму, эматыўная, лаканічнага апісання, рytмічнай арганізацыі і стылізацыі пад гутарковую мову.

6. Пад функцыяй дынамізму разумеем здольнасць стылістычнага прыёма перадаваць дынаміку дзеяння персанажаў.

Дарога полем, блізка лес.

Насустрach — афіцэр СС.

(П.Броўка)

А кулі, кулі — адусюль,

Няма ратунку ім ад куль.

(П.Броўка)

Як з хваробы я ачнуўся,

Дзе ляжаць? Адказны год!

У Москву мяне на курсы

Камандзіраў — і на фронт.

(П.Броўка)

7. Пад эматыўнай функцыяй разумеем здольнасць стылістычнага прыёма адлюстроўваць эмацыйнальныя адносіны персанажа ці аўтара да апісваемых падзеяў: Сэрца ў Петрака ёкнула: *ці ні сюды, у істопку?* (В.Быкаў).

8. Функцыя лаканічнага апісання ўжываецца для перадачы падзеяў і з'яў у сціслай, кароткай форме: *А ён нікога не заўважае, наўпрасткі, цераз увесь зал — і ка мне* (А.Макаёнак);

— *Надакучыла ўжо вандраўца. Да-тры дні паставілі — і зноў на новае месца. Горш цыган.* (А.Макаёнак).

9. Функцыя метрыка-ритмічнай арганізацыі выкарыстоўваецца часцей за ўсё ў пазіі з мэтай захаваць у вершы рыфму альбо іншыя элементы метрыка-рытмічнай арганізацыі.

А немцы, немцы сургунём.

Ён палівае іх агнём.

(П.Броўка)

Хлапцы ўзялі здабытак свой.

Ды раптам кулі чарадой.

(П.Броўка)

10. Эліпсіс у аўтарскім апавяданні валодае прыкметай гутарковасці, што абумоўлівае выканванне эліпсісам функцыі стылізацыі пад гутарковую мову.

— Ну, пакуль. А я з парторгам — у брыгады да касцоў (П.Броўка);

— Ты вось што... Вядзі іх прама. А я — ў батальён (В.Быкаў).

11. Як бачна, пропуск дзеяслоўнага выказніка дапамагае выносіць на першы план ту ю частку сказа, якая з'яўляецца надзвычай важнай і

актуальнай. Назіраецца наўмыснае літаратурнае ўжыванне структуры, дзе яе найбольш характэрныя рысы ўзняты да абагульняючага ўзроўню і яна ўяўляе сабой абагуленую мадэль. Такім чынам, эліпсіс у аўтарскім апавяданні можна лічыць стылістичным сродкам.

Н.У.Чарнаброўкіна (г.Мінск)

АКАЗІЯНАЛЬНЫЯ НАЗОҮНІКІ У МОВЕ ТВОРАЎ В.ЗУЁНКА

Мастацкі тэкст з'яўляецца цэласнай структурай, у якой усе кампаненты цесна ўзаемазвязаны і суадносяцца з ідэйна-эстэтычным зместам. Кожнае слова твора служыць адзінай мэце — стварэнню вобраза.

Стварэнне вобраза ідзе рознымі шляхамі, якія не заўсёды стасуюцца з пазіцыямі моўных норм, паколькі фармальна граматная мова не заўсёды можа дасягнуць сваёй мэты і часта бывае цяжкай для разумення чытача.

Прыкладам стварэння мастацкага вобраза шляхам парушэння норм літаратурнай мовы з'яўляецца выкарыстанне паэтамі і пісьменнікамі ў кантэксце сваіх твораў аказіянальных слоў. Сярод такіх аўтараў варта прыгадаць Р.Барадуліна, А.Вярцінскага, Г.Пашкова, Г.Юрчанку і інш.

Надзвычай багатая наватворамі мова твораў В.Зуёнка. З дапамогай аказіянальных слоў і іх спалучэнняў паэт стварае ў кантэксце сваіх першай вобразы асоб як рэальная існуючых (вершагон, велічальнік, кураед, куракрад, самасабебяшчальнік), так і выдуманых (бергама, Лісертацыя Філасофайна). Практычна ўсе наватворы яркія, запамінальні і з'яўляюцца стрыжнем усяго кантэксту. Акрамя таго, яны дазваляюць назваць асобу больш коратка і больш выразна, чым гэта дазволіла б зрабіць унормаваная мова.

Вельмі цікавымі і арыгінальнымі з пункту погляду структурна-семантычных адносін з'яўляюцца аказіянальныя новаутварэнні, з

дапамогай якіх В.Зуёнак стварае вобразы жывёл і насякомых: бадзірог (баран), грызавік (бабёр), мікра-конь (поні), каларадчык (каларадскі жук). Падобныя назвы дазваляюць аўтару, ствараючы вобраз жывёлы ці насякомага, указаць на род яе дзейнасці, памер і пад., выразіць уласныя адносіны да яе.

У час эпохі тэлебачання (з мэтай падкрэсліць яго ўсеагульную ўладу) В.Зуёнак стварыў цэлы рад аказіянальных слоў з часткай *тэле-*. Сярод іх сустракаюцца і назвы жывых істот (*пэледзіця, тэлемама, тэлетата, тэлеман, тэлемалец, тэлевік, тэле Месія*), і назвы абстрактных паняццяў (*тэлеабдоймішчы, тэлемалічва, тэлесценц, тэлесекс*).

З мэтай стварэння вобраза аўтар выкарыстоўвае і аказіянальныя назвы прадметаў рэчаіснага: аўтарыдван (стары аўтамабіль), каляровік (каляровы тэлевізор), паліярт-канцылярт (выдуманы аўтарам хімічны элемент), пласкарт (выдуманы прыбор) і г.д. В.Зуёнак стварае новыя слова, якія замяніць і спрасціц існуючыя ў мове выразы або назваць прыдуманыя им жа паняцці.

Шэршанаватвораў узік на аснове намерана няправільнай матывацыі: ёнтаруіст — той, хто іграе на альце, баяніст — той, хто расказвае байкі, органіст — той, хто служыць у органах дзяржаўной бяспекі, і пад. Усе яны супалі па гучанні і сталі амонімамі да узуальных слоў, якія даволі шырока выкарыстоўваюцца ў маўленні.

Усе гэтыя аказіянальныя новаутварэнні выконваюць у кантэксце вершаванага твора дзве функцыі: намінатыўную (па-новаму называюць рэальная існуючы аб'ект альбо выдуманае паэтам паняцце) і эмацыянальна-экспрэсійную (выражаюць эмоцыі аўтара).

Вялікая колькасць аказіянальных слоў у вершах В.Зуёнка тлумачыцца арыгінальнасцю, непаўторнасцю аўтарскага бачання свету, а таксама ўмкненнем данесці сваю думку да чытача — удалы ж наватвор спрыяе раскрыццю ідэі твора і часам нават з'яўляецца яго сэнсавым стрыжнем.

У перакладзе апавяданняў лаканічныя фразы Гарэцкага зрабіліся квяцістымі і расцягнутымі, дакладныя, змястоўныя слова — прыблізнымі і невыразнымі. Мова згубіла сваю метафорычнасць, рytмічнасць, паэтычнасць і мяккасць. Знікла эмацыянальнасць, вобразы страцілі сваю яркасць і непаўторнасць, глыбокі псіхалагічны аналіз стаў павярхоўным і спрошчаным.

¹ Адамовіч А. Браму скарбаў сваіх адчыняю... Мн., 1980. С.76.

² Кашкин И. Для читателя-современника. М., 1977. С.32.

ЗМЕСТ

М.Р.Прыгодзіч. Адчуўшы мовы таямніцы...	3
(Штрыхі да партрэта праф. Л.М.Шакуна)	
В.П.Красней. З навуковых здабыткаў праф. Л.М.Шакуна	9
У.В.Аніченка (г.Гомель) Параўнальная сінтаксічная	
стылістыка ўсходнеславянскіх моў	13
3.І.Бадзевіч (г.Мінск) «Дзеяслоўная» стыхія Цёткі	17
Г.І.Басава (г.Мінск) Індыўідуальна-аўтарская назва	
асобы як кампазіцыйны кампанент мастацтва твора	21
Ж.Я.Белакурская (г.Мінск) Аўтасемантыя ў мастацтві тэксце	23
А.І.Бельскі (г.Мінск) Пейзаж у сістэме мастацкіх сродкаў	
беларускай паэзіі	26
3.Б.Варановіч (г.Мінск) Навучаючыя стылістыцы ў	
сярэдняй школе	30
Е.В.Вострикова (г.Мінск) Художественное своеобразие романов	
Милана Кундеры «Шутка» и «Невыносимая легкость бытия»	33
Г.В.Гавароўскі (г.Мінск) Абутварэнні якасных прыслоўяў на -а	36
Н.І.Гілевіч (г.Мінск) Стылістыка слова ў творах Янкі Брыля	38
А.А.Гицуцкій (г.Мінск) Беларуское слово в поэзии И.Шкляревского	40
М.В.Дабрыя, (г.Мінск) Да ўжывання слоў чыноўнік,	
чын у беларускіх выданнях XIX ст.	42
В.А.Луцкі (г.Брест) О ролі метафоры в художественной речи	43
А.У.Кардаццкая (г.Мінск) Адметнасць стылю твораў В.Казько	46
І.В.Зайцова (г.Ліпецк) Развитие семантики слова векъ	
и стилистическая дифференциация его формул и	
сintаксем (на материале памятников древнерусского языка)	49
В.А.Карпов (г.Мінск) Дифференциально-частотный	
стилевой словарь белорусского языка.....	52
І.П.Клімаў (г.Мінск) Спроба дыялектнай лакалізацыі мовы	
перакладу «Евангелля» В.Цяпінскім (на падставе фанетычных даных)	58
А.Ф.Клімовіч (г.Мінск) Спроба стварэння гістарычнага	
частотнага слоўніка на аснове помніка XV стагоддзя	61
В.П.Красней (г.Мінск) Тэрмін як мастацкае слова	64
Г.І.Кулеш (г.Мінск) Пытанні культуры мовы ва «Узвышшы».....	66
А.А.Лойка (г.Мінск) Мадэліраванне жанрава-стылёвых	
структур аўтарскіх твораў	68
І.Ф.Лысенка (г.Мінск) Індыўідуальна-вобразнае перасэнсаванне	
дзеяслова ў прозе У.Караткевіча.....	70
І.Ф.Лысенка (г.Мінск) Прафесійна-тэрміналагічная лексіка ў	
публицыстычным стылі (Нарматыўны аспект).....	72
Е.М.Ляшук (г.Мінск) Моўна-стылістычныя асаблівасці паэзіі Цёткі.....	78
Т.А.Мальцаўа (г.Мінск) Да пытання пра запазычаную	
лексіку ў беларускай мове.....	82

А.У.Міхайлава (г.Мінск) Вertyкальныя сінтаксічныя палі дзеясловаў смяцца і плакаць як характарыстыка ідыястылю К.Буйло	85
В.А.Мяснікова (г.Мінск) Да пытання аб функцыях русізмаў у беларускіх мастацкіх творах	88
Н.Б.Мячкоўская (г.Мінск) Моўная самадэнтыфікацыя ў шэрагу асноўных вымірэнняў чалавека і чалавечых супольнасцей	91
І.І.Мячыкава (г.Мінск) Сімвал і знак: семантычныя параметры і інфармацыйны код (Актуальнасць даследавання)	95
А.І.Наркевіч (г.Мінск) Мова як адзнака часу: камунікатыўныя сродкі, выкарыстанне	99
Ларыса Пісарэ́к (г.Вроцлаў) Прагматычна-характарыстыка адресатных форм у драматычных творах Янкі Купалы.....	103
Б.А.Плотнікаў, Т.П.Бугай (г.Мінск) Прэдыкатыўныя канструкцыі ў рамане У.Караткевіча «Каласы пад сярпом тваім»	104
М.Р.Прыгодзіч (г.Мінск) Аб словаўкладанні ў гісторыі беларускай мовы...106	
М.У.Разладава (г.Мінск) Словаўтаральныя асаблівасці прыметнікаў са значэннем колеру (на матэрыяле аповесці У.Караткевіча «Чазенія»)...109	
Л.В.Савельева (г.Петрозаводск) Стилістика первого поэтического славянского текста	113
І.І.Савіцкая (г.Мінск) М.Гарэцкі і асноўныя тэндэнцыі развіцця беларускай літаратурнай мовы	117
Р.У.Серыкаў (г.Гомель) Сінанімічныя прадметныя якасці, уласцівасці і прыналежнасць у мове твораў Купалы	120
А.Я.Супрун (г.Мінск) Лексіка верша Янкі Купалы «3 асенніх напевай» ...124	
Л.І. Сямешка (г.Мінск) Моўнае адлюстраванне "прасторы" ў вершах Я.Коласа	128
Т.І.Тарасенка (г.Магілёў) Моўна-стылявыя асаблівасці твораў В.Быкава	131
З.К.Тарланов (г.Петрозаводск) Историческая стилистика в ее отношении к стилистике художественной речи	135
В.П.Трайкоўская (г.Мінск) Тэндэнцыя пацыранага ўжывання дыялектнага слова ў мастацкіх тэкстах	140
Н.У.Чайка (г.Мінск) Стылістычныя функцыі эліптычных складаў	141
Н.І.Чарнаброўкіна (г.Мінск) Аказіянальныя назоўнікі ў мове твораў В.Зуёнка	144
Л.М.Шакун (г.Мінск) Мастацкае маўленне ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы	146
I.Р.Шкраба (г.Мінск) Стылістычнае функцыяніраванне варыянтнай лексікі	150
А.М.Шубадзёрава (г.Магілёў) Паранамастычны каламбур як сродак стварэння сатыры і гумару ў п'есах беларускіх драматургаў	154
Н.В.Якавенка (г.Мінск) Стыль пісьменніка ў арыгінале і ў перакладзе (пераклад апавяданняў М.Гарэцкага на рускую мову)	158

Адказны за выпуск — М.Р.Прыгодзіч

Арыгінал-макет падрыхтаваны І.Ф.Лысенка

Пачысана да друку 30.08.96г. Фармат 60x84/16

Паг.ера тып № 1

Заказ № 263 Тыраж 100 экз.

Беларускі Дзяржаўны універсітэт.

220050, г.Мінск, пр-т Ф.Скарэны,4.

Надрукавана на рэзографе. IBBЦ БДУ.

220050, г.Мінск, пр.Ф.Скарэны, 4.